

Az idő zsákutcájában

Rakovszky Zsuzsa:

Egyirányú utca

Rakovszky Zsuzsa legújabb kötete az idő egyirányú utcájába vezet az olvasót. Olyan egyirányú utcába, amely sétálóutca: nem autók, hanem emberek, ember-sorsok járnak be, méghozzá egyetlen irányba haladva. A cikluscímek az idő folyamatos felnagyítódását fejezik ki, a perspektíva fokozatos tágulását; a kötet terében előrehaladva egyre inkább távolnézeti képet kapunk az időről: *Halottak napja, Naptárlapok, Az időről* – hangzanak a cikluscímek. A verscímeknek is majdnem fele utal valamiképp az időre.

Sajátos időszemlélet alakul ki így, amely kettős paradoxont rejt magában. Az egyik, hogy az idő térben jelenik meg, a másik pedig ebből következik: az egyirányú utca egyenesen az idő elmúlásához, végpontjához vezet: a halál terébe. További különossége e felfogásnak, hogy e végpont nem a jövőben van: Rakovszky Zsuzsa nem ismeri a jövő képzetét, csak a múltat és a jelent, pontosabban a jelent mint a múlt sűrűsödési pontját:

*A múltnak sosincs vége. A jelen
– az is a múlt, álöltözetben.*

– olvashatjuk a *Párbeszéd az időről* című versben. Itt válik nyilvánvalóvá az idő kettős természetének csapdája: a külső és belső idő bár látszólag szétválk, az utóbbi elzárja a személység szabadulási útját:

*Kinn habzik, elforr az idő, de benn
valami nem bír megváltozni mégsem
soha. A vénkor udvara felett
a gyermekkor holdja mind fényesebb,
nincs is jelen, csak múlt álöltözetben:
soha nem gyógyul be a régi seb.*

Az utolsó sor Baka István *Őszi esőzésének* gondolatát – „gennye fakadt ki a régi sebeknek, / s máris az új sebe fáj” – radikalizálja.

Az ily módon egyetlen aspektusra sűrített idő azonban továbbra is őrzi ambivalens jellegét. (A *Kísértetek* tanúsága szerint egyébként a múlt az, ami nem létezik: „Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el. / [...] Ami volt, nem ér sohase véget: / megszűnik és nem tud megszűnni mégse.” Ez azonban csupán jelen és múlt egyé olvadásának a másik nézete, amely a végeredmény szempontjából ugyanazt láttatja: az egyidejűséget. Mint a kötet-címadó vers fogalmaz: „Az idő egyirányú utca. / Örökké zuhog a jelen, s örökké / száraz lábbal kelünk át rajta: a múlt föllissza / szempillantás alatt.”) A múlt ugyanis egyrésztől transzcendens bűvöhely, a kivonulás tere: amikor „Gyorsan fogyó időmben úgy lakom, / mint égő házban, az utolsó ép sarokban”, akkor „itt benn, az én agyamban nyílik a vész-kijárat”: a gyermekkor. Az emlékek is őrzik azonban kettősségüket: „Most hallom csattogni a habverőt, / csörögni az edényt egy rég fűbenőtte konyhán.” Ez valóban *Kettőstudat*, mint a vers címe mondja. De mégis, a pusztulásban mintha e gyerekkor nyújtana menedéket, e vers zárlata szerint:

*Elhagy az Egy, ezerré szétesem,
porom majd ott kereng még a hűlő föld
porában.*

*De mindig ott vagyok négyévesen,
míg a világ világ, nagyanyám udvarában.*

Mint Baka István *Kegyelmi záradékának* hőse: „a fájdalom túlpártján várt az éden / nagyapám udvara...”, a *Kettőstudat* lírai énje is képes valamelyest leválni a halálról: a múlt által. Másrésztől azonban a múlt e transzcendens bűvöhely megghiúsulásának tere, ahol a (túl)világra nyíló rés is önnön ellentétébe fordul:

*Voltam valaha. Már élő emlékezet sem,
írás sem őrzi rég a nevemet.
A múltba, a világon tátongó résbe estem,
amely benyeli majd a földet s az eget.*

Ez a kettősség jellemzi a kötet szubjektumfelfogását is. Az én menekvés és halál között vergődik, mert menekülési útja mindig egyetlen irányba, a kettős természetű múltba tart. Ki a valótól elszakadt, elrúgta azt, mint „parttól csónakot”, az utat nyitott az énből kilépés felé: „Magunk vagyunk a repedés // énünk falán, amelyen át / elszivárgunk, ledugaszolt / palackból lassanként.” Az *Éjszaka* sokszoros palimpszeszt: egyrészt mint a *Már nem sajnó*. József Attila legszebb öregkori versei című kötet darabja tovább írja József Attila életművét, másrészt (fel)idézi Baka *Mágikus szonettek* című versét, amely viszont Pierre de Lorraine nyomán íródott. A Baka-vers 2. szonettjében az én szintén palackba zártan jelenik meg: „Végy egy palackot: önmagad, s beléje / tedd napjaid élő kivonatát, / (...) az öncsalás bóraxával bedugd / az enszennyedtől gőzölgő flaskót.” Rakovszkynál is gyakorta öncsalásként jelenik meg az emlékezés, amelyben az én valamilyen vigasztalás, remény után kutat: „Nem lehet / csak egy szálát kihúzni, ha nem az összeset, / olyan szorosra szőtt a múltak szövődéke” – fordítja visszájára az *Egyirányú utca* József Attila *Eszméletének* metaforáját. „És nem az öncsalás zöld korában, amikor /frissen sarjadt remény áltat, hogy mégse?” – kérdezi az *Őszi alom*.

A kötet nem értelmezhető egységes énkép szerint megalkotottnak. Az én itt a világ lenyomata: olyan téridő-pont, amelyben – mint egy körtéren – minden út, minden szál összefut. Ének sokasága: a pongyolás nő, a kislány, a menyasszony (*Triptichon*), a *Körülmények* feltételezhetően délszláv beszélője, a *Halottak napja* lelkei, a *Kísértetek* szereplehetőségei stb. mind-mind – bár jól egyénített – énkonstrukciók, amelyekben egy a közös: nem tudnak szabadulni az idő börtönéből. Mindemellett aligha olvashatók úgy, mint a lírai ént kitérítő, azt kifejező szerepek: sokaságuk a fontos, a világ énjeinek teljességét leképező éntotalitások. Mondhatnánk akár öknek is, minek is őket.

Ez az én-konstrukció világítja meg a kötet egy rejtett sajátosságát: az apokaliptikus költé-

szetbe ágyazottságát. Különösen a kötet második felében érzékelhető ez. Mint a *Gravitáció* létértelmezésében: „Ami csak kiszakadt / egymásból, most törekszik újra egybe // puha keblén a sárnak, ahol majd az esőben / maguk is sűrű sárrá feketednek.” Vagy a *Sötétedés* kísérteties képeiben: „Fán-bokron mindenütt az elmulás barna-sárga / himlője, mint ha egymást fertőznék meg vele.” A színek kifakulnak: „A mályva önmaga szalmaszín árnya.” A dió-koponya – Bakánál is gyakori – metaforájának egy újabb változata: „Dió a fűben: elfeketedett / miniatűrre égett koponyája // a tűz áldozatának.” Az *Avarégetésben* „Levelek égnék / mindenfelé, könnyű halotti máglyák”. Mindenütt „erjedés és rothadás, / hullott alma, avar lepi a földet.” Miként a *Gravitáció* zárata, az *Őszi alom* is a káoszba visszatérés gondolatát érzékíti meg: „Mintha két nagy tenyér / préselné össze az élet spirálrugóját / addig, amíg, egészen összeér // kezdet és vég.” A kötet utolsó, nagyon erős sorai is az idők végezetét jelentik be (*Dal az időről*):

*Ahogy a kő fölött beforr a hab,
ahogy a gyűrű szétfut a hangtalan vizen –
a végén rántalan nemlét marad,
mintha sosem lett volna semmi sem.*

Ezzel persze jelentős hagyományokhoz kapcsolódik Rakovszky Zsuzsa, a gyakran emlegetett elődök – József Attila, Pilinszky, Nemes Nagy – mellett éppen ezért válik fontossá e kötet kontextusában Baka István életműve mint az apokaliptikus hagyomány eddigi legteljesebb megújítása.

A hasonlóságnál azonban esetünkben nagyobb hangsúlyt kell helyezni a különbözőzésre. Rakovszky Zsuzsa saját, egyéni poétikájára. Ennek egyik jellemzője az a szintén kettős regiszterkeverés, ahogy a külvilág, kinti világ mindig tragikus sugallatú, óriás és miniatűr optikájú képeit a benti világ, a szoba mindig hétköznapi, egyhangúságba börtönző, jelentéktelenséget sugalló képeivel vegyíti. S noha itt is a tragikus az uralkodó hangnem, a kettő vegyítése mégis bizonyos keserű iróniát kölcsönöz a szövegnek. A *Triptichon* első darabjában a macs-

kák szemei „mintha egy pokolbéli alagútból, / időközön túli mélyből közeledő vonat / zöld lámpái” lennének. Bent viszont a rádió üres közhelyet recsegtet, s „egy pongyolás nő borospohárba mormol / a rohadt kurváról, aki miatt a férje...” A beszélő már végigmondani is unja a sztereotip siránkozást. Vagy a *Város, este* apokaliptikus képeire – „Bontott dió parányi / agyféltekéi a villanyfény-járta mézben, / az aszaltszilva szénszín múmiái // a zöldségesnél” – az ablakok mögött élők kiüresedett rítusokká váló látszatszelekvései következnek: „öltöznek, vetkeznek, lefekszenek, / paprikáskrumplit esznek, / hátrafesztik megereszkedett / archőrük a tükrök előtt, a tűzre tesznek, // a moylepkét tapsolva kergetik, / csálnak a pasziánszban” stb.

A szerkesztés kisebb egységeit ugyanez a kettős regiszter uralja. Az egymásnak feszülő, egymást már-már kioltó, mégis megvilágosító erejű minőségek mesteri keverője a költő. Figyeljük meg a *Kettőstudat* egy versszakán, mily természetességgel vegyíti a megfoghatatlanul fogalmi az érzékek által közvetlenül érzékelhetővel:

*Úgy vegyül a leszálló éjszaka
a kezdet és reménység világos évszakával,
mint a forró olaj nehéz szaga
az ázott kert üde, kesernyés fűszagával.*

Vagy a *Triptichon* 2. darabjában, hogy a banálishan hétköznapi tárgyat miként emeli egyetlen metaforával az élők világába: „A szódásüveg testén átsüt a villany, lelke / sustergő ivben a pohárba loccsan.” Vagy – ami nála viszonylag ritka – a szójáték révén miként teremt rejtelmes kapcsolatot két, egymástól távol álló világdarab között: „Most pilléként itt repdes a szememben / pillám mögött, és nem hagyhat el engem” (*A Kettő és az Egy*).

Olykor utólráhetetlen plaszticitással festi a tájat – a tárgyi világból beszűrődő vagy éppen fogalmi gondolkodást tükröző metaforikával, mint a *Város, este* című versben:

*Szélmozgás, lombmoraj az éjszaka
fekete árterében.
Hátrébb a hegygerinc grafikonvonala
szalad, szilárd sötét a légnemű sötétben.*

Ilyen kép a „nap / kimerülő lámpája” a *Sötétedésben*, vagy az *Avarégetés* e hátborzongatóan eredeti, feledhetetlen és egyszerű metaforája: „Szinte minden / érintésre sajogni kezd az emlékezet // gyulladt foggyökere.”

Vannak Rakovszky Zsuzsának olyan képei, amelyek szinte beleégnek az olvasó lelkébe. Csodálatot és borzongást keltő, groteszk képek, mégis festőien elevenek. Ilyen a *Triptichon* 3. „húslevesben / csukott szemhéjjal úszó, halvány kakasfej”-e vagy a kötet talán legjobb versének, az *Eldöntetlen kérdésnek* e képe: „a róka részletekben // rágja tövig a tó jéglapjában rekedt / eleven hattyú szárnyát”. Akár csak e vers zárata, melyet azért is érdemes hosszabban idézni, hogy szemügyre vegyük a költő jellegzetes, fiókként egymásba tolt közbevetésekkel késleltető, mégis arányos és logikusan építkező mondatszerkesztését:

*tudtam, hogy meghalok, hogy egyszer eljön
értem,*

*ami mindenkiért, s lezuhan a sötét
alagsorba velem a lift... Mégiscsak érdem,*

*azt hiszem, valamit mindez mégiscsak ért,
ha lesznek is, kik azt mondják felőlem,
csak félig éltem, vagy félig sem, s többet élt*

*nálam a pók, a tigris vagy akár a belőlem
nőtt, gyorsan hervadó gyom, mely mint
valami kék,
fénytől részeg ütőér lüktet a levegőben...*

A verselésre szintén e kettős hangszerelés jellemző. A versek első látásra túlságosan monoton ritmusát egyéni formakezelés variálja. Monotonnak hat a szinte kizárólagos jambikus metrum, amelyet nem színez anapesztus, chorijambus, és pirrichius is csak ritkán; a huszonegy vers közül tizenhat keresztrimes – ha közékük számoljuk a tercinákat, amelyeknek rímláncolata szintén a keresztrímen alapul –, túlnyomó többségben – tizenhárom versben – négy soros strófákkal. Ezt a monoton konzonzonanciát azonban finoman oldja néhány diszonzonáns elem: az egymással rimelő sorok gyakran eltérő szótagszáma; a hosszabb soro-

kat olykor kettéosztó cezúra, a csonkaláb után így újramezdődő jambizálás a fülnek a trocheusba váltás illúzióját adja (ez jól megfigyelhető a legutóbbi idézet utolsó versszakának páratlan sorain); a telt rimelés poetizáltságát ellensúlyozó éles áthajlások, amelyek tompítják az összecsengéseket és a közbeszéd felé hajlítják a szöveget.

A lét különböző szférái olvadnak egybe olykor a rímekben is: élő és élettelen, élő és fogalmi, tárgyi és fogalmi kapcsolata jön létre a rímek által. (Csak példaként az *Avarégetés* rímeiből: agóniáját–halotti máglyák, sötét bőr –a létből, rothadás–lakás, levelek–szemüveg, feladóvevények–lények stb.)

Mégis, e megannyi kettősség ellenére is Rakovszky Zsuzsa kötete az időtlenség élményét nyújtja: az egyszeriség mámorát, az egyszerűvált fájdalmát. Mert végső felismerése, tudása tragikus és fájdalmas: az egyirányú utca nem vezet sehová, mert zsákutca. Az idő, a létezés zsákutcája. Egy olyan költészet szól erről, amely immáron a legszentebb terek felé halad. (*Magvető, 1998.*)

Nagy Gábor

mégiscsak egy – a szerzőtől származó – általunk önkényesen kiragadott definíció jelezheti többé-kevésbé megnyugtatóan: a műfajok között „az esszé az elvonatkoztatást is vállaló, a »tárgy« vizsgálatán keresztül megnyilvánuló önismeret”.

A *Helyzettudat és önismeret* arról a szellemi magatartásról vall, mely írástudóként, értelmiségiként, közösségben élő emberként a könyv íróját és az általa méltatott esszéistákat is jellemzi: az itt és most illúzióktól mentes tudomásulvétele, az én és a mi helyzetéről való nyilvános gondolkodás, a létmegértéstől az önmegértésig vezető út következetes végigjárása. Az esszé nem a gondolat statikus rendszere, hanem maga a gondolkodás, az önismeretre törekvő ember egész lényét mozgósító tevékenység. Vélekedés, de részvétel is. Elek Tibor munkáiban ez a részvétel létünket meghatározó, (magán- és köz-)életünket befolyásoló jelenségek bemutatásában, nyílt és világos kérdésekben jelenik meg. Nem az agitatív, harsányan politizáló közéletiség uralja ezeket az írásokat, Elek Tibor írói magatartása inkább a műfajteremtő Montaigne esszéírására emlékeztet: a könyvek között, de mégis mélyen a világban élő ember kalauzolja olvasóit. A tájékozódás és tájékoztatás munkája itt szét nem választható, hiszen az ismeretszerzésen túl az esszé a szellemi-érzelmi önépítés műfaja is. Az értekezéstől, a publicisztikától talán éppen az különbözteti meg a kötet írásait, hogy szerzőjüket nem csupán a tárgy (Közép-Európa, nemzeti önismeret, kisebbségi lét, értelmiségi szerepek) foglalkoztatja, hanem az én és a tárgy viszonya is. Nem érdek nélkül ír, az esszéiben Közép-Európáról egy olyan kép körvonalazódik, „amelyben elsősorban az együttélés pozitív hagyományai fénylenek föl: a sorsközösség és az egymásrautaltság felismeréséből fakadó kölcsönös tolerancia, a másság elfogadásán nyugvó békeesség, a sokszínűség, a változatosság varázsa, az etnikai, nyelvi sokféleség összhangzása, a kulturális egymásra hatás és szimbiózis”. A tárgyalt fogalmak háttérben nagyobb az eszményinek tekintett értékek, értékviszonyok

X809
u. Gerlicsi Andras
A könyvek között
élő ember

af. Kálós
Elek Tibor:

Helyzettudat és önismeret

c. Hómpórsól
Elek Tibor könyvének bevezető írása, *Az esszé a történelmi jelen idő szorításában* árnyaltan és sokoldalúan tárja fel a választott műfaj törvényeit, sorolja meghatározásait, ismeri el ugyanakkor ezen meghatározások viszonylagosságát. A tárgyilagos áttekintés megfontolt fogalomalkotásra int, ám a kötet írásainak műfaji-személeti rokonságát